

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל חברה ונוער
אגף של"ח וידיעת הארץ

עבד של העיר הזאת – בעקבות יצחק שלו

הגימנסיה העברית, "כיכר ציון", מגרש הרוסים, "כיכר צה"ל,
שכונת מוסררה, תצפית תומר, שכונת בית ישראל

"לעולם לא נניח לירושלים לשוב לאותה הוויה מסונפת וקצוצה!"

לעולם לא יצטרך יהודי לטפס על גג מנזר נוטרדם כדי לראות ממנו את הר הבית!"

(יצחק שלו במבוא לקובץ השירים "שירי ירושלים")

צילום: רונית בין, ומתוך ויקיפדיה

מאת: **רונית בין**

עריכה לשונית: **אפרת חבה**

תשע"ז, 2017

רחוב הנביאים 30, בניין ארלדן ירושלים, 91911, טל': 02-5603190/1, פקס': 02-5602054
אגף של"ח וידה"א – inbalba@education.gov

קובץ זה מכיל קישורים גם לאתרים חיצוניים לאתרי משרד החינוך.
תוכן אתרים אלו, לרבות הפרסומות שבו, הוא באחריות בעלי האתרים ואינו באחריות משרד החינוך.

פנימי, לא להפצה

עבד של העיר הזאת – בעקבות יצחק שלו

הגימנסיה העברית, "כיכר ציון", מגרש הרוסים, "כיכר צה"ל,
שכונת מוסררה, תצפית תומר, שכונת בית ישראל

"לעולם לא נניח לירושלים לשוב לאותה הווייה מסונפת וקצוצה!"

לעולם לא יצטרך יהודי לטפס על גג מנזר נוטרדם כדי לראות ממנו את הר הבית!"

(יצחק שלו במבוא לקובץ השירים "שירי ירושלים")

יצחק שלו (1918-1992) היה סופר ומשורר. בגיל שלוש עבר עם משפחתו לירושלים, למד בבית הספר

יצחק שלו, מתוך: ויקיפדיה

"תחכמוני" ולאחר מכן בגימנסיה העברית בירושלים, השתלם בבית המדרש למורים בבית הכרם ושימש בו מורה, כמו גם בבית הספר התיכון שליד האוניברסיטה העברית. בשנות החמישים של המאה ה-20, נמנה עם חברי "**שורת המתנדבים**", שמטרתה בתחילה הייתה להילחם בעוולות חברתיות, ולאחר זמן החלה להילחם גם בשחיתות

השלטונית של אותה תקופה.

יצחק שלו כתב שירה וסיפורת ופרסם מאמרים בענייני ספרות. זיקה

מיוחדת הייתה לו לירושלים ולנופיה, וקובץ שיריו שנשא את השם "שירי ירושלים" יצא לאור בתשכ"ח. "שמחתי בקוראים לי המשורר הירושלמי", הוא כתב ב"העיר הזאת" (מתוך: "אלוהי הנושק לוחמים", 1957). על מצבת קברו בהר המנוחות נכתב: "עבד העיר הזאת", מתוך אחד משיריו על ירושלים.

שלו נודע באהבתו לארץ ישראל. הוא הרבה לטייל בה רגלית, הטיף גם לאחרים לעשות זאת ופעל למען טיולים רגליים בבתי הספר. הוא נודע גם באהבתו הגדולה לתנ"ך, שראשיתה, לפי עדותו, בבית הספר "תחכמוני": "היה שם עמנו מורה-מחנך, מר אריה אלקלעי... וממנו למדנו שתרמיל טיולים שיש בו צידה ואין בו תנ"ך משול לזבחי מתים" (בערך "**יצחק שלו**" בוויקיפדיה).

שלו ידע את התנ"ך על בוריו ובשנת 1958 השתתף בחידון התנ"ך הראשון וזכה בו במקום השני. לשאלה מדוע השתתף בחידון השיב: "כי רבה אהבתו לתנ"ך ושירתו מושפעת ממנו" ("**ויבינו במקרא**", בתוך: עיתון דבר, 1958).

מסלול הסיור בעקבות יצחק שלו נע בין שתי יצירותיו. בין "**פרשת גבריאל תירוש**" (1964), ספר המתאר פרשה מחיי הנוער בירושלים בתקופת המנדט הבריטי, בימי ההבלגה בשנים תרצ"ו-תרפ"ט, ובין קובץ שיריו "שירי ירושלים", שפורסם ב-1968 והכולל שירים שנכתבו בין מלחמת השחרור למלחמת ששת הימים המבטאים את הגעגוע ואת הערגה למזרחה של ירושלים והמתארים את החיים במציאות שבה קו התפר יוצר חיץ בין שני חלקי העיר ושבה הרגיש שלו כמשה על הר נבו – רואה את מזרחה של ירושלים מרחוק ואליה אינו יכול לבוא.

יצחק שלו נפטר ב-1992 ונטמן בהר הזיתים. על מצבתו כתוב לפי צוואתו: "עבד של העיר הזאת". מסלול הסיור עובר בגימנסיה העברית – זירת ההתרחשויות של "פרשת גבריאלי תירוש", ברחוב בן-יהודה – שהיה חלק מהמרכז המסחרי המודרני של העיר ירושלים בתקופת המנדט וכך עד היום, ברחוב החבצלת, במגרש הרוסים, ב"כיכר צה"ל" – הסמוכה לחומות העיר ולקו הגבול העירוני שחצה אותה, במנזר "נוטרדם", בשכונת מוסררה ובשכונת בית ישראל.

פרטי המסלול

משך זמן המסלול: כ-6 שעות (ללא הנסיעה).

אורך המסלול: כ-4 ק"מ.

נקודת התחלה: הגימנסיה העברית, רחוב הקרן הקיימת לישראל 14.

נקודת סיום: "כיכר זוועהיל", רחוב שמואל הנביא, שכונת בית ישראל.

מגבלות: אין אפשרות לעלות לגג מנזר "נוטרדם".

דגשי בטיחות: יש לנקוט משנה זהירות בחציית כבישים, יש לשים לב לתנועת הרכבת הקלה ב"כיכר ציון" ברחוב יפו.

דרגת קושי: קלה, בר-נגישות ברובו.

ציוד נדרש

- מומלץ להצטייד בספריו של יצחק שלו: "פרשת גבריאלי תירוש" ו"שירי ירושלים".

- לבוש צנוע בשכונת בית ישראל.

אתרים בתשלום: **מוזאון קו התפר.**

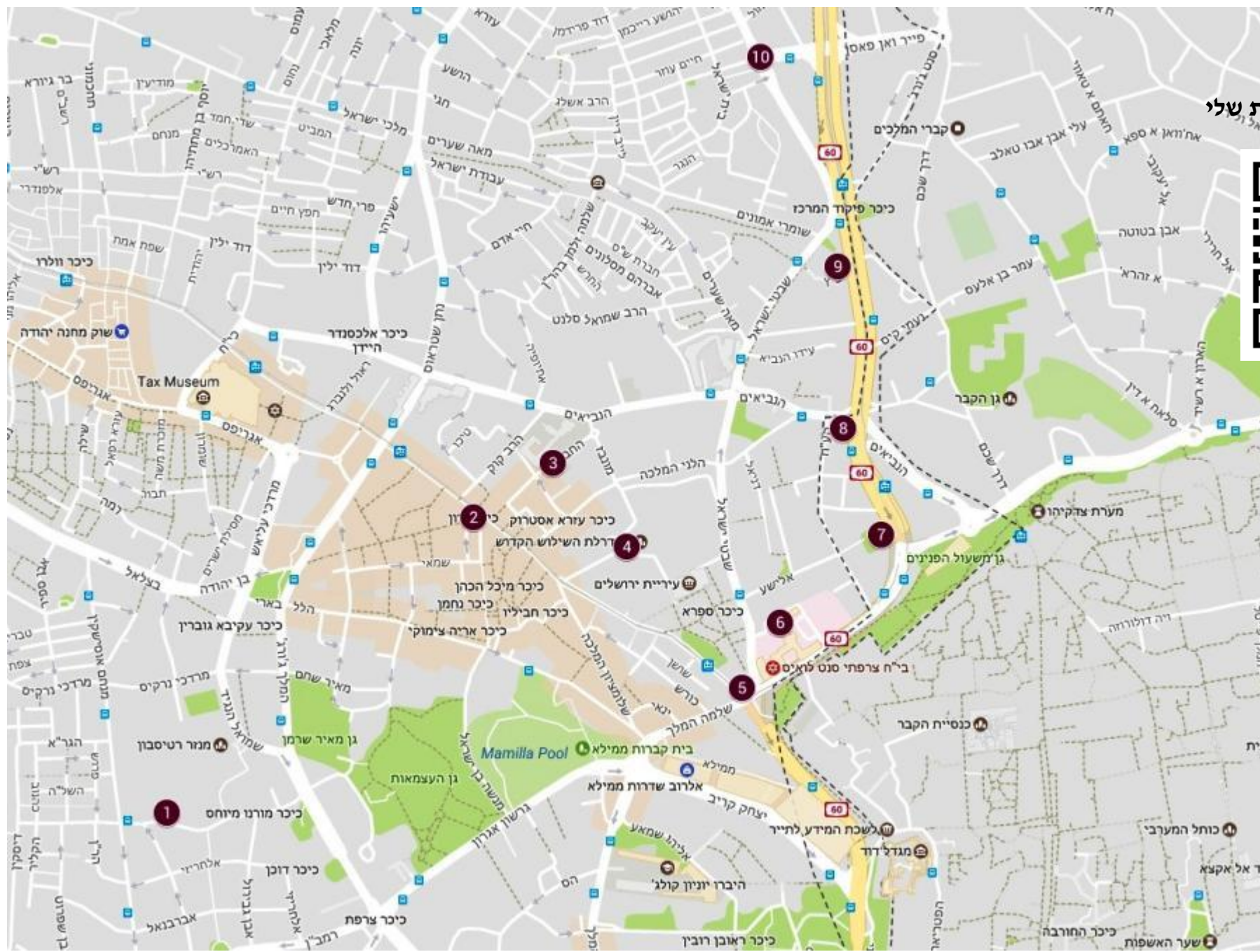
תיאור ההליכה במסלול

ראשיתו של המסלול **בגימנסיה העברית (1)** ברחוב הקרן הקיימת לישראל 14. נמשיך מזרחה ונפנה ברחוב המלך ג'ורג' צפונה (שמאלה), נפנה לכיוון צפון-מזרח (ימינה) במדרחוב בן-יהודה ונרד אל "כיכר ציון" (2). נפנה דרומה ונכנס ברחוב החבצלת בכיוון צפון מזרח (שמאלה) אל המקום בו היו **מערכות העיתונים (3)** ברחוב החבצלת 8. נמשיך במעלה הרחוב עד "כיכר אפרים די זהב". נפנה דרומה (ימינה) לרחוב מונבז, שהמשכו הוא רחוב ישראל זמורה, ונלך אל "כיכר מוסקבה", אל **מגרש הרוסים (4)**. נמשיך לכיוון דרום-מזרח ברחוב חשין, נעבור את "כיכר ספרא" ונגיע אל "כיכר צה"ל" (5). נפנה לרחוב הצנחנים בכיוון צפון-מזרח (שמאלה) ונלך אל **מתחם מנזר "נוטרדם" (6)**. ניכנס אל המתחם, נפנה אל האזור שממזרח למגרש החנייה ונעלה במדרגות לנקודה שממנה אפשר להשקיף אל העיר העתיקה. נשוב על עקבותינו לרחוב הצנחנים ונפנה בו לכיוון צפון-מזרח (ימינה). ברחוב הע"ח בשכונת מוסררה נלך צפונה (שמאלה) עד לסמטת "הם לא נחמדים" ונפנה בה מזרחה (ימינה) אל "גן

הצנחנים" (7). נשוב על עקבותינו ונלך ברחוב הע"ח צפונה. ברחוב הנביאים נלך מזרחה (ימינה) **למצפור תומר (8)** הצופה אל רחוב חיל ההנדסה. נמשיך צפונה ברחוב חיל ההנדסה אל **עמדת בית תורג'מן (9)** ברחוב חיל ההנדסה 4. נחזור מעט דרומה וברחוב כ"ץ נלך מערבה אל רחוב שבטי ישראל, בו נפנה לכיוון צפון-מזרח (ימינה). המשכו של הרחוב הוא רחוב שמואל הנביא בשכונת בית ישראל. ברחוב זה נלך צפונה **ל"כיכר זוועהיל" (10),** כאן מסתיים המסלול.

מפת המסלול

מתוך: גוגל המפות שלי

הגימנסיה העברית (1), רחוב הקרן הקיימת לישראל 14

הגימנסיה העברית, מתוך: ויקיפדיה

ייסוד גימנסיה הרצליה ביפו עודד את היישוב החדש בירושלים להקים גימנסיה עברית בירושלים. זו נוסדה בשנת 1909 ומטרת מייסדיה הייתה החייאת התרבות העברית. תכנית הלימודים שילבה ידע כללי עם תרבות עברית, היסטוריה יהודית וידיעת הארץ.

במלאות 100 שנה להיווסדה של הגימנסיה, ציין חבר הכנסת נחמן שי, שלמד בגימנסיה, כי "תולדות ירושלים וישראל שזורות במידה רבה בגימנסיה... זו באמת הייתה מסגרת

שעודדה לתרום למדינה" (גימנסיה רחביה חוגגת 100 שנים להיווסדה, אפרת זמר, nrg, 1.7.2009).

יצחק שלו תיאר בספרו "פרשת גבריאל תירוש" את האווירה בגימנסיה וציין שלימודי התנ"ך והספרות השתלבו עם תרומות לקק"ל: "ולשמות כגון אחד העם, אוסישקין, נתייחד אותו תוקף עתיק שנתייחד לשמות כגון ישעיהו, עזרא ונחמיה. לא היה שום דבר שהפריד בין שיבת ציון הישנה לבין עליית הבילויים והעלייה השנייה בתקופתנו" (עמ' 14). אמנם הדברים מובאים בספר דרך מבטו של הנער המספר את סיפור הפרשה, אך סביר להניח שאת חוויותיו שלו עצמו סיפר שלו שכן בנעוריו למד בגימנסיה רחביה.

הגימנסיה עודדה את תלמידיה להמשיך בלימודים גבוהים והקפידה לקיים מערכת טיולים עשירה ומגוונת וטקסים ואירועים שמטרתם לערב את התלמידים בנעשה בארץ ישראל. כך סיפר יצחק שלו על המורה לתנ"ך – שהטיול לא היה בראש מעייניו: "שח היה לנו על תפארת הקדומים של המקדש ועיר דוד בלא שיטרח להראותנו היכן מקומם של אלה בעיר זו שאנו חיים בה... היה המנהל דורש ממנו במפגיע לערוך עמנו טיולים כדי להראותנו את מעיין הגיחון וברכת השילוח ושאר אתרים שהעבר מבצבץ מתוכם כאותם מים בעין רוגל" (יצחק שלו, פרשת גבריאל תירוש, עמ' 16). בעיניו של שלו, לטיול עם תנ"ך הייתה משמעות רבה, והוא ציטט מדבריו של המורה שלו לתנ"ך בבית ספר "תחכמוני", ממנו הושפע רבות: "תרמיל טיולים שיש בו צידה ואין בו תנ"ך משול לזבחי מתים".

במאורעות תרפ"ט, שימש בניין הגימנסיה מקלט לתושבי השכונה, ובמלחמת השחרור פעלו במשרדיה כוחות ההגנה, ותלמידי הכיתות הגבוהות גויסו לשירות פעיל.

"פרשת גבריאל תירוש" נעה בין מה שקורה בין כותלי הגימנסיה לקורה מחוצה לה, בין המורה להיסטוריה גבריאל תירוש לקבוצה נבחרת של תלמידים, בימי המאורעות, בשנים 1936-1939, בתקופת המרד הערבי הגדול ובעת מדינת הבלגה.

"אתמול כשעברתי ליד אחת המספרות שברחוב בן-יהודה, נפלה עליי חרדה גדולה. ריחו המיוחד של אותו בושם הוא שגרם לכך". זו השורה הפותחת את "פרשת גבריאלי תירוש" (עמ' 5). גיבור הסיפור יוצא אל מרכז העיר ההומה, כשפניו לענייני דיומא, אלא שהריח העולה באפו מעורר את זיכרונות נעוריו ונושא את הקורא אל "פרשת גבריאלי תירוש" המתרחשת על רקע ימי **המרד הערבי הגדול** (1936-1939) **ומדיניות ההבלגה** של הישוב היהודי בארץ ישראל בימי המנדט הבריטי.

"כיכר ציון", בתוך: ויקיפדיה

הירושלמי "יורדים העירה" סימל את זיקתם של הירושלמים למרכז זה. בתקופת המנדט, מרקם החיים האורבניים התמקד באזור זה, וכך גם שנים רבות אחר כך, כשיצחק שלו עלעל בזיכרונותיו. אין תמה אפוא שגם לאזור זה חלק בפרשת גבריאלי תירוש.

בתקופה העות'מאנית, לא היה תכנון מערכתי עירוני, ובניית השכונות נעשתה אקראית, על פי שיקול דעתם של מייסדי השכונות ועל-פי התקציב שעמד לרשותם.

הבריטים החליטו שירושלים לא תהיה עוד יישוב לבנטיני מוזנח ונחשל, אלא כרך סואן לפי נורמות אירופיות. הם פיתחו את מרכז העיר ושיפרו את מערכת הכבישים העירוניים ואת הדרך המובילה מירושלים ליפו – דרך רחוב יפו. המרכז העירוני הועבר למערב העיר, ומשולש רחובות גדול (הרחובות יפו, קינג ג'ורג' ובן-יהודה) היה למוקד משיכה לבעלי עסקים ולקונים. רחוב בן-יהודה, אחת מצלעות המשולש, נסלל ב-1922 ונקרא על שם אליעזר בן-יהודה – שנפטר עם סיום סלילתו.

רחוב בן-יהודה חיבר את "כיכר ציון" לרחוב המלך ג'ורג' ולשכונת נחלאות. הרחוב התפתח מאוד והיה לאחד הצירים החשובים ביותר במרכז ירושלים. סביבו התפתחו רחובות נוספים והוקמו חנויות, בתי קפה, משרדים ובתי מגורים. בראשית שנות ה-20, הוקם מרכז מסחרי נוסף מדרום לרחוב יפו, מרכז ממילא, שנועד להיות מרכז מסחרי מודרני שישמש את כל תושבי ירושלים. בעקבות המרד הערבי בשנים 1936-1939, הועתקו עסקים יהודים לאזור משולש הרחובות, והמקום היה למרכז העיר היהודית, וחלק מהעסקים במרכז מילא עברו לידי לא-יהודים.

מערכות העיתונים (3) רחוב החבצלת 8

יצחק שלו המשיך להלך בזיכרונותיו או להתחמק מהם בספרו. הנער, תלמידו של גבריאלי תירוש שכבר בגר בינתיים, מספר: "התרחקתי מהר מן המספרה אבל לא יכולתי להתרחק באותה מהירות מן הזיכרונות שהעלה בי ריחה ... ירדתי אל כיכר קולנוע ציון ונדחקתי בכוח פנימי אל אחד הרחובות הקטנים המשתפכים אליה, היום קוראים לו רחוב החבצלת, אולם באותם ימים... נקרא רחוב הסולל. מצאתי עצמי צועד במדרכה הימנית שלו ומחפש אותה חנות לאביזרי צבא משומשים. במקומה מצאתי משרד של עיתון" (שם עמ' 6) – זיכרונות ממציאות החיים באותה תקופה עולים בסיפורו.

תמונה באבן – מערכות העיתונים ברחוב החבצלת 8, צילום : רונית בין

רחוב החבצלת נקרא על שם עיתון "החבצלת", שאותו ייסד ישראל דב פרומקין בשנת 1863. קודם לכן, נקרא רחוב הסולל, על שם חבורת מייסדי עיתון "דואר היום" (שפעל בשנים 1936-1919), שבראשו עמד איתמר בן אב"י.

חברי חברת הסולל שיכנו במבנה

הראשון שהקימו את מערכות העיתונים "דואר היום", שנכתב בעברית; "Palestine Bulletin – פלסטיין פוסט" – הנקרא היום "הג'רוזלם פוסט" (הפועל משנת 1925 ועד היום) ושנכתב באנגלית; ועיתון בשפה הערבית: "באריד אל יום". משרדי מערכת העיתון ובית הדפוס של העיתון שכנו ברחוב הסולל 9 (כיום רחוב החבצלת). בראשית מלחמת העצמאות, בשניים בפברואר 1948, התפוצצה מכונית תופת ליד מערכת העיתון. ככל הנראה, נהגו במכונית שוטרים בריטים. לימים התברר כי את המשאית הצבאית הממולכדת הניחו פקודיו של עבד אל-קאדר אל-חוסייני בעזרת שני עריקים בריטיים. בשנת 1950, ביקשו להעביר את משרדי העיתון, פלסטיין פוסט, מירושלים לתל-אביב, אך הרעיון עורר התנגדות. היום, משרדי מערכת העיתון נמצאים ברחוב ירמיהו בירושלים.

ייתכן שאת מערכת עיתון זה הזכיר יצחק שלו בספרו. כך או כך, רחוב הסולל היה ידוע כרחוב שבו שכנו מערכות עיתון שונות. נמשיך מפה לתחנתנו הבאה, לפי סיפורו של שלו: "המשכתי במעלה הסולל, הפלגתי בסמטה קטנה אחת המקשרת בינו לבין רחוב הנביאים, ונכנסתי למגרש הרוסים" (עמ' 9).

מגרש הרוסים (4)

קתדרלת השילוש הקדוש

מגרש הרוסים, צילום : רונית בין

"התיישבתי שם על מדרגה של אבן וצפיתי אל קו האופק הצפוני מזרחי של הר הצופים" (שם).

היום, קשה לראות מכאן את הנוף שנשקף ממקום זה אז. מבנים שונים צמחו פה לגובה ומאפשרים לראות רק קרעי נוף במרווחים שביניהם.

סיפורו של מגרש הרוסים הוא למעשה גם סיפורם של המעצמות שלטשו

עיניים אל שטחי האימפריה העות'מאנית המתפוררת בשלהי המאה ה-

19. מיזוג של אמונה דתית ואינטרס מדיני הביאו את מעצמות העולם

לבסס את מעמדן בירושלים. רגש דתי עמוק שפיעם באוכלוסייה הרוסית

ועידוד הצארים עוררו תנועת צליינות רוסית עממית גדולה, שהשיא שלה היה לקראת חג הפסחא ולקראת חגיגות שבת האור, שנערכות כל שנה בשבת שלפני הפסחא בכנסיית הקבר. הצליינים נזקקו לשירותי הלנה, הגנה, הסעדה ודת. הקהילות הנוצריות בעיר הקימו אכסניות וחדרי אוכל גדולים כדי לשרת את הצליינים, אך באלה לא תמיד היה די.

בשנת 1857, רכש הצאר אלכסנדר השני את השטח שעליו עומד היום מגרש הרוסים. חלק מהשטח אף ניתן לו במתנה מידי העות'מאניים – מעשה יוצא דופן ביותר שכן המקום חולש על העיר העתיקה

בית סרגיי – מגרש הרוסים,
צילום: רונית בין

מבחינה אסטרטגית, הוא קרוב מאוד לדרך יפו הראשית; והדבר אף אילץ את העות'מאניים לפנות מחנה צבאי שעמד במקום. בשל ניתוקו של המתחם מהעיר העתיקה, הוא נקרא בתחילה "ירושלים החדשה" ("נובוי ירוסלמה"), ורק ב-1890, לאחר שהחלו לבנות סביבו את השכונות היהודיות שמחוץ לחומה, שונה שמו ל"מגרש הרוסים", ובערבית "אל מוסקובייה".

המתחם כלל את [קתדרלת השילוש הקדוש](#); אכסניית נשים, שבתקופת המנדט הבריטי שימשה בית מעצר, ובין היתר נאסרו בו אסירי המחתרות; אכסניית המשלחת הדתית – שבמבנה שלה שכן שנים רבות בית המשפט העליון, עד שעבר למשכנו הקבוע בגבעת רם ב-1992, ומאז שוכן במבנה זה בית משפט השלום; [חצר סרגיי](#) – שהוקמה בשנת 1892 מחוץ למגרש הרוסים לרווחתם של צליינים ושל אורחים אחרים מהאימפריה הרוסית ושנקראה על שם הנסיך סרגיי, אחיו של הצאר [אלכסנדר השלישי](#); [בית החולים הרוסי ואכסניית ניקולאי](#) – שהוקמה אף היא עבור צליינים רוסים וכיום יושב בה מטה משטרת מחוז ירושלים.

יצחק שלו המשיך ותיאר את תחושותיו במקום זה: "תמיד חיבבתי פינה זו במגרש הרוסים שבה כל ירושלמי יכול להתעטף במנוחה בלי שתפגע בו עין הבריות. לשעבר היו החיים הומים יותר במגרש הרוסים ובסביבתו, אולם היום אין מזדמנים לשם אלא אנשים מועטים, ובחורשה שמעל לבית הסוהר הישן יכול אדם להרהר את הרהוריו ללא הפרעה" (שם).

"כיכר צה"ל" (5)

"כיכר צה"ל", בתוך: [ויקיפדיה](#)

"כיכר צה"ל" היא כיכר מרכזית בירושלים השוכנת בצמוד לחומת העיר העתיקה. מכיכר זו התפצלו הדרכים הראשיות של העיר בשלהי התקופה העות'מאנית, במחצית השנייה של המאה ה-19. באותה עת, הייתה הכיכר נקודת מוקד טבעית וסביבה התפתחה ירושלים החדשה שמחוץ לחומות. מעצמות אירופה והכנסיות הנוצריות השונות בנו סביב הכיכר את בנייניהם ואת מוסדותיהם כדי לחזק את השפעתן בירושלים.

בתקופת המנדט, נקראה הכיכר "כיכר אלנבי" ונחשבה כיכר מרכזית בירושלים. במרכזה הוצב [מגדל השעון](#), שהיה בשער יפו, וב-1930 נבנה בסמוך לה [בית העירייה](#). ב-1934, פורק מגדל השעון בטענה שהוא מפריע לתנועה. בתקופה שבין מלחמת העצמאות למלחמת ששת הימים, כשקו הגבול חצה את העיר, חצה הגבול גם את הכיכר, שהייתה ממש על קו התפר. על אף זאת, נמשכה הפעילות במבנה העירייה ועליו הוקמו עמדות צה"ל. המבנה ספג ירי כדורים ופגזים, וסימני הירי ניכרים בו עד היום.

באותה עת, הכיכר עצמה הייתה ממוקשת וקיר בטון ממוגן הקיף אותה במטרה למנוע מהצלפים הירדנים שעל החומה לירות על עוברי אורח ישראלים.

מנקודה זו, אפשר לראות את החומה המקיפה את העיר בין שער שכס לשער יפו ודרומה לכיוון הר ציון. יצחק שלו הקדיש את ספרו "שירי ירושלים" לעיר השבויה מעבר לגבול וכתב בערגה ובגעגועים את שירו "אנוכי ורעי מקיפים את החומה":

אנוכי ורעי מקיפים את החומה-ראשיתנו בדרך
 חברון המדרמת משער יפו. מגדלור של דוד
 לשמאלנו, החל התלול לרגליו וראשו בשמים...
 עולה החומה עמדנו בקו הישר עד נבוא הר ציון...
 למנצח על שיר ילדותי הרוננת מזמור להזכיר!
 הלא אין אנכי ורעי מקיפים עוד חומת עיר קודשנו
 על כן יהמה נא השיר וירעיד ויזכיר,
 פן יאמר השוכח, כי אין בעולם ירושלים אחרת,
 ואיננה מעבר לגבול עיר יפה לאלוהים, פלא של עיר...
 (בתוך: **שירי ירושלים**, עמ' 42-45)

באותו קובץ שירים, כתב יצחק שלו גם על גאולת ירושלים, עוד טרם נראה באופק היום המיוחל:

"אנכי משער לעצמי את שער יפו.
 איככה לא יכיל את העם הזורמים אל העיר,
 ונודד דמיוני לשערים אחרים בחומה,
 שגם המה מלאים את הזרם – איטי וכביר.

ורואה אנכי במראה את הכותל: מוצף
 נהר ודמע, רחום השוטפו מאבק היתמות.
 והיאך מנביטים כל סדקיו ניצני פתקאות,
 ואימות חסודות משפיעות על גופו חמימות..."

(י"יום אחד לאחר שתגאל העיר העתיקה", בתוך: **שירי ירושלים**, עמ' 88)

תשע עשרה שנים יחלפו מנפילת הרובע היהודי והעיר העתיקה לידי הירדנים עד מלחמת ששת הימים שהביאה שוב לאיחוד העיר, ונבואתו של יצחק שלו כמו קמה למציאות חדשה.

מנזר "נוטרדם דה ז'רוזלם" (6) רחוב הצנחנים

מנזר "נוטרדם" הוא חלק [מהמתחם הצרפתי](#) בירושלים. צרפת פרשה חסותה על כל האוכלוסייה הנוצרית בארץ ישראל כפי שהוסכם [בהסכם הקפיטולציות](#) בין השלטון העות'מאני למעצמות, ובהן צרפת.

מנזר נוטרדם, צילום: רונית בין

המתחם הצרפתי, כמו מתחם מגרש הרוסים, הוקם גם לטובת צליינים קתולים. המתחם כלל את בית החולים "סן לואי", את אכסניית "נוטר דאם דה פרנס" (היום "דה ז'רוזלם"), את מנזר האחיות המתקנות – שנהרס ב-1948, ואת **מנזר "סן ונסן דה פול"**. לצד המבנים החדשים שבנו הצרפתים, במבנה שכור, התמקמה הקונסוליה הצרפתית. מבנה הקונסוליה נהרס עם הרחבת "כיכר ספרא".

מעשה בשיניים תותבות,
סיפורו של הקו העירוני
בירושלים

בשנים 1948-1967, עבר קו התפר סמוך למנזר "נוטרדם" ולבית החולים "סנט לואי" וסמוך מאוד לחומת העיר. החיים על קו התפר נעו בין שגרת חיים שקטה למצב רווי מתח וסכנת חיים, ואירועי ירי גרמו לא אחת להתלקחות לאורך הקו ולפצוצים והרוגים. עם זאת, היו מקרים שילדים שיחקו כדורגל מצדו אחד של הגבול, וילדים בצדו האחר השיבו את

הכדור כשהוא נבעט לשם בטעות. היו מקרים שנדרשה התערבות דיפלומטית, כמו במקרה שבמבט לאחור נשמע משעשע: שיניה התותבות של אחות נזירה מבית החולים "סן לואי" נפלו בין גדרות התיל של הגבול, בשטח ההפקר.

בתקופה הקשה שבה חומה חצתה את ירושלים, חיפשו תושבי העיר נקודות תצפית להשקיף מהן בגעגועים לכיוון העיר העתיקה והמקומות הקדושים. אחד המקומות הללו היה גג מנזר "נוטרדם". יצחק שלו עלה על גג מנזר "נוטרדם" כדי לערוג לעיר שלו בשלמותה. משם, היה יכול לצפות אל העיר העתיקה, שאלה לא יכול לבוא. בשיר **"על גג מנזר נוטרדם"**, ביטא שלו את רגשותיו העזים ודימה את תחושתו לתחושתו של משה הרואה את ארץ ישראל אך אליה אינו בא:

"גג מנזר נוטרדם

לי היה כנבו

את הקודש אראה

ואליו לא אבוא.

נקודות מלבינות שם

בהר הזיתים

מצבות הן, אחי

מתחתיו המתים...

והכל כה קרוב

שלח ידך וקחם

את שער יפו

ואת שער שכס".

(בתוך: **שירי ירושלים**, עמ' 55)

"ירושלים דהשתא", שיר
געגועים של יצחק שלו
מולחן, יוטיוב

מוסררה – "גן הצנחנים" (7) סמטת "הם לא נחמדים"

"גן הצנחנים", צילום: רונית בין

את שכונת מוסררה הקימו בשנת 1889 ערבים מהעיר העתיקה, בני המעמד הגבוה, שהחליטו ללכת בעקבות היהודים ולצאת מתחומי העיר העתיקה. השכונה ידעה ימים של פאר והדר לצד תקופות מצוקה, עוני והרס.

אפשר להבחין במוסררה בעדויות לתקופות השונות שידעה השכונה: עד מלחמת השחרור, הייתה מוסררה שכונת יוקרה ובה בתי פאר של משפחות ערביות מבוססות. במהלך המלחמה, ננטשה השכונה וחלק מבתיה נהרסו. מ-1948 עד

מוסררה, צילום: רונית בין

1967, הייתה מוסררה שכונת גבול על קו התפר בין שני חלקי העיר. בראשית שנות החמישים של המאה ה-20, שוכנו בבתיה הנטושים משפחות יהודיות שעלו זמן קצר קודם לכן מארצות שונות, בעיקר מצפון אפריקה. תקופה זו מאופיינת בהרס, בהזנחה ובמצוקה. העולים החדשים שזה הגיעו שוכנו בבתים הנטושים וחיו בצפיפות רבה ובתנאים בלתי-אפשריים. לדוגמה: משפחות אחדות חלקו מטבח אחד ושירותים משותפים. תוספות הבנייה

המאולתרות נועדו להקל את מצוקת הדיור, אך פגעו קשות באופיים הייחודי של הבתים. באותן שנים, נבנו בשכונה שיכונים ציבוריים ובנייני רכבת ארוכים, שונים בצורתם ובאופיים משאר בתי מוסררה, והשכונה המפוארת הייתה לשכונת מצוקה.

"צף ירח על מוסררה, צף עגום להפליא,
שט, ניבט שכונת התהו, קרת-קיר נופל היא,
תיל צף וגג שוקע, שבר כלי עלי כלי..."

בנבכי עיי האופל מבטו נעץ הוא
בשלדי החתולים שרסיסים מחתו
בטמוני הפגזים שטרם התפצצו.

שם שברי זכוכית האדם שהיו גביע
שם קרעי סלי הלחם-אם משוק הביאה
-צף ירח על מוסררה – אבל ברקיע..."

(יצחק שלו, "ירח על מוסררה", בתוך: שירי ירושלים, עמ' 70)

מצפור תומר (8), רחוב הנביאים פינת רחוב חיל ההנדסה

מצפור תומר, מתוך: ויקיפדיה

מצפור תומר צופה אל תוואי רחוב חיל ההנדסה ואל המשכו, שדרות חיים בר-לב, כביש עירוני 1. למעשה, כביש זה הוא חלק מכביש 60, החוצה את ירושלים מדרומה לצפונה ומקשר את מרכז העיר ואת דרך חברון לשכונות הצפוניות. הרחוב עובר בתוואי קו הגבול העירוני שחצה את העיר ממלחמת השחרור עד מלחמת ששת הימים, וכאז גם עתה: בחלקים מסוימים הוא מפריד בין השכונות

היהודיות שממערב לו לערביות שממזרח לו. החשש שבמקום לאחד את העיר, הכביש ישמש כמחסום בין השכונות שמשני צדיו עלה כבר בשלבי תכנון של הכביש. לאורך השנים, ידע הציר פיגועים ועלה לכותרות בגלל חיכוכים שונים בין תושבי שני עבריו.

בשנת 2002, נהרג כאן תומר מרדכי, שהיה שוטר בשירות חובה, בפיצוץ של מכונית תופת. תומר חשד ברכב וביקש לבדוק אותו. נהג הרכב נמלט ואגב כך הפעיל את חומר הנפץ. תומר נהרג, אך הצליח למנוע פיגוע גדול יותר. על כך הוענק לו לאחר מותו עיטור המופת.

עמדת בית תורג'מן (9), רחוב ההנדסה 4

עמדת תורג'מן, מתוך: ויקיפדיה

בית תורג'מן נבנה בשנת 1923. בגלל מיקומו בקצה שכונת מאה שערים, קרוב ביותר לשכונות העיר העתיקה, שימש עמדה של הגנה במלחמת השחרור ולאחריה, מול עמדות הצבא הירדני, וכעמדה החולשת על מעבר מנדלבאום הסמוך, בצומת הרחובות שמואל הנביא ודרך סנט ג'ורג' – הקטע המערבי של הרחוב, אשר נותר בצד הישראלי, נקרא רחוב שבטי

ישראל, בעוד קטעו המזרחי, שהיה בידי הירדנים, המשיך להיקרא רחוב סנט ג'ורג'.

מעבר מנדלבאום הוקם על דרך הראשית מירושלים להר הצופים ולעיר רמאללה הירדנית. היה זה מעבר הגבול היחידי בין ישראל לירדן ובין שני חלקי העיר. דרך מעבר זה עברו השיירות להר הצופים שהיה מובלעת ישראלית בתוך השטח הירדני. לאחר מלחמת ששת הימים, הוקם בבית תורג'מן מוזאון קו התפר.

מעבר מנדלבאום, מתוך: ויקיפדיה

שכונת בית ישראל שוכנת בתחומה של מאה שערים. השכונה נוסדה בשנת 1886. הרב אליהו גודל יזם את בניית השכונה כשראה כי מחירי הדירות בשכונת מאה שערים גבוהים מאוד ואין לעניים אפשרות דיור.

הקרקע נרכשה במחיר מוזל בשל בעיות ניקוז קשות, שבשלן נקרא האזור "בירכה" (הברכה). בימי החורף, נאגרו במקום מים מזוהמים ועכורים.

הרחוב המרכזי בשכונה הוא רחוב בית ישראל, וממנו יוצאות סמטות מעבר קטנות. בתי השכונה היו מרווחים, חזיתם פנתה לרחוב ומאחוריהם הייתה חצר מרווחת ובמרכזה בור מים משותף לכל שני בתים.

בתחילה, התגוררו בשכונה דתיים מסורתיים שלא השתייכו למסגרת נוקשה של עדה או כולל. עם השנים, הגיעו גם משפחות חילוניות לגור בשכונה.

שכונת בית ישראל,
מצגת, שימור אתרים

בתקופת המנדט הבריטי, גדלה השכונה והתרחבה צפונה. רבים מצעירי השכונה היו חברים במחתרות האצ"ל והלח"י, דבר שהביא לפעילות מרובה של הצבא הבריטי בשכונה לחיפושים ולמעצרים.

שכונה זו הייתה גם שכונת מגוריו של גבריאל תירוש, המורה הפעיל בהגנה מספרו של יצחק שלו "פרשת גבריאל תירוש: "היה זה חדר שוקט, מובדל מהמונה של העיר ומהמונה של השכונה שמצא חן בעיני גבריאל" (עמ' 32).

לאחר מלחמת העצמאות, הייתה השכונה שכונת ספר הסמוכה לגבול, ואוכלוסייתה הייתה במצב כלכלי קשה, כמו אוכלוסיית שאר השכונות שעל קו התפר. יצחק שלו העלה בזיכרונותיו, דרך הסיפור של פרשת גבריאל תירוש, את המראה הנשקף ממרפסת הבית של מורהו:

מהמרפסת היינו משקיפים על המסגד הסמוך המתנשא מעבר לכביש המוליך צפונה (מסגד של שכונת **שיח' ג'ארה**, ר"ב), המסגד עודנו מתנשא שם, והכביש מוליך צפונה כאשר הולך, אלא שאנשים אחרים ומכוניות אחרות נעות עליו, ובעיקרו של דבר, לא נשתנה רוח האזור. כמו בימיו של גבריאל כן גם עתה ניתן לשמוע שם קולו של חזן יהודי מתערב עם קול המואזין העולה מן המסגד הסמוך. (עמ' 32-33)

בשנות השמונים של המאה ה-20, חל שינוי בהרכבה של אוכלוסיית השכונה: רבים מתושביה החילונים עזבו ובמקומם התיישבה בשכונה אוכלוסייה חרדית.

ביבליוגרפיה מומלצת

- בן-אריה, יהושע (1979), עיר בראי תקופה – ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים: יד בן-צבי.
- חלמיש, אביבה (1991), ירושלים בתקופת המנדט הבריטי, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- יהושע, בן-אריה (עורך) (2003), ירושלים בתקופת המנדט: העשייה והמורשת, ירושלים: משכנות שאננים.
- אבי בר אלי (עורך), (1994) ירושלים החצויה 1948–1967: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר, סדרת עידן, 18, ירושלים: יד בן צבי.
- נרקיס, עוזי (1986), "סיפורו של הקו העירוני בירושלים", אריאל.
- רמון, אמנון (תשמ"ח), ירושלים החצויה: הקו העירוני 1948-1967 מסלולי סיורים, ירושלים: מרכז רחל ינאית בן-צבי.
- שלו, יצחק (1964), פרשת גבריאלי תירוש, תל-אביב: עם עובד.
- שלו, יצחק (1968), שירי ירושלים, ירושלים: רפאל חיים הכהן בע"מ.

קישורים אינטרנטיים נוספים

- "אופקים" מול "הגשמה": הגימנסיות העבריות הראשונות בארץ ישראל בין שני יעדים, 1906-1935 – נירית רייכל.
- היכן הבית ההוא – חיים גורי, דבר, 12 במאי 1977.
- ירושלים בתקופת המנדט – ויקיפדיה.
- לבה הפועם של ירושלים, קורותיו והתפתחותו של מרכז העיר ירושלים (1860-2010) – אמנון רמון, יד יצחק בן-צבי.
- סיפורו של הקו העירוני בירושלים 1948-1967, באתר ארכיון המדינה.
- ראינוע (קולנוע) ציון.